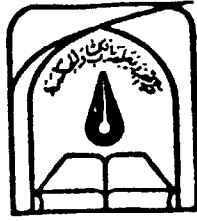

الله الرحمن الرحيم

٢٩٤٧٤

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

قیام پانزده خرداد و

انقلاب اسلامی

مهدی نظرپور

استاد راهنما

ابوالفضل شکوری

استاد مشاور

دکتر عباس منوچهری

۳۷۸۱/۲

مهر ۱۳۷۷

۲۹۴۷۶

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناس ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهائی پایان نامه آقای مهدی نظرپور

تحت عنوان:

قیام پانزده خرداد ۱۳۴۲ هـ ش و انقلاب اسلامی را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش

آن را برای تکمیل درجه و کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

امضا

رتبه علمی

نام و نام خانوادگی

اعضای هیأت داوران

استادیار

ابوالفضل شکوری

۱- استاد راهنما

استادیار

عباس منوچهری

۲- استاد مشاور

۳- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

استادیار

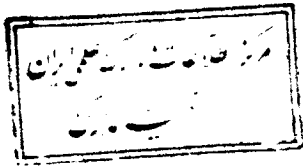
سعد عفاصی

۴- استاد ممتحن

هاتم نگاری

۵- استاد ممتحن

۱۳۷۸ / ۶ / ۸

شماره:

تاریخ:

پیوست:

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مسأله بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموزان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته علوم سیاسی است که در سال ۱۳۷۷ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار محترم / جناب آقای دکتر شکوری و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر منوچهری از آن دفاع شده است.

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجوی تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب محمدرضا نظری دانشجوی رشته علوم سیاسی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

تقدیم به روح پر فتوح و ملکوتی رہبر و بنیانگذار

جمہوری اسلامی حضرت امام خمینی (رہ)

تشکر و قدردانی

بدین وسیله از کلیه کسانی که در انجام این تحقیق مددکار این جانب بوده‌اند سپاسگزاری کرده و از راهنمایی و لطف آنها تقدیر و تشکر می‌نمایم. اگرچه تمامی اساتید بزرگواری که افتخار شاگردی آنها را داشتم در این امر سهم هستند ولی نقش مهم در این میان به جناب آقای دکتر ابوالفضل شکوری (استاد راهنما) و جناب آقای دکتر عباس منوچهری (استاد مشاور) اختصاص دارد، زیرا با راهنمایی‌های خود همواره مشکلات اساسی را از میان برداشته و مشوق این جانب در ادامه کار بوده‌اند.

چکیده

سوال اساسی تحقیق حاضر این است که بین قیام پانزده خرداد ۱۳۴۲ ه. ش و پیروزی انقلاب اسلامی چه رابطه‌ای وجود دارد؟ به عبارت دیگر قیام پانزده خرداد چه تأثیری بر پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ ه. ش داشته است؟ و آیا می‌توان تصور کرد که پیروزی انقلاب اسلامی تحت تأثیر مستقیم قیام پانزده خرداد و پیامدهای آن بوده است؟

در تحقیق نشان داده شده است که پس از قیام پانزده خرداد از یکسو گروه‌های جدیدی تشکیل شده یا گروه‌های سنتی و قدیمی علیه رژیم شاه تجدید سازمان داده و با اهداف، ایدئولوژی و روش‌های گوناگونی با آن تا پیروزی انقلاب به مبارزه برخاستند و از سوی دیگر، رژیم شاه برای تحکیم و تثبیت خود دست به اقدام‌های سیاسی، امنیتی، قانونی و فرهنگی زد ولی چون این اقدامها هیچ کدام در راستای منافع اجتماعی شهروندان و اصول و اعتقادات مذهبی و آداب و رسوم آنها نبود خود از جهت دیگر زمینه‌های انقلاب را به تدریج فراهم کرد. همچنین، توسعه ناهمگون توسط رژیم که باعث تغییر بافت جمعیتی ایران شد به این مسأله دامن زد و در نتیجه پس از فراهم شدن زمینه های انقلاب از دو جهات فوق، عواملی مانند حقوق بشر کارتر و در نتیجه اعلام فضای باز سیاسی در ایران، درگذشت حاج سید مصطفی خمینی و مقاله استعمار سرخ و سیاه باعث شتاب انقلاب و در نتیجه پیروزی نهایی آن شد.

تحقیق حاضر را می‌توان در شمار آن دسته از تحقیقاتی دانست که پیروزی انقلاب را به دلایل سیاسی می‌دانند و در صدد است که نشان دهد که مجموعه‌ای از علل و عوامل گوناگون سیاسی در پیروزی انقلاب نقش داشته‌اند نه یک عامل خاص.

فهرست

۱	مقدمه
۳	کلیات تحقیق
۳	طرح موضوع
۵	بررسی آثار
۹	علل انتخاب موضوع
۱۰	فرضیه تحقیق
۱۲	روش تحقیق
۱۲	مفاهیم تحقیق
۱۴	سازماندهی تحقیق

فصل اول: نظریه‌های انقلاب، زمینه‌ها و حوادث قیام پانزده خرداد

۱۶	بخش اول: نظریه‌های انقلاب و انقلاب اسلامی
۱۷	۱-۱-۱- تقسیم‌بندی نظریه‌های انقلاب
۱۸	۱-۱-۲- موج اول: نظریه‌های کلاسیک انقلاب
۲۴	۱-۱-۳- موج دوم: نظریه‌های توصیفی انقلاب
۲۵	۱-۱-۴- موج سوم: نظریه‌های تبیینی انقلاب
۲۵	۱-۴-۱- نظریه‌های سطح خرد
۲۵	۱-۴-۱-۱- نظریه‌های روان‌شناختی
۲۷	۱-۴-۱-۲- نظریه‌های گزینش عقلانی
۲۷	۱-۴-۱-۲- نظریه‌های سطح کلان
۲۷	۱-۲-۴-۱- نظریه‌های جامعه‌شناختی انقلاب
۳۱	۱-۲-۴-۱-۲- نظریه‌های سیاسی انقلاب

۳۳	۵-۱-۱- نتیجه گیری
۳۸	بخش دوم: زمینه‌های قیام پانزده خرداد
۳۸	مقدمه
۳۹	۱-۲-۱- نهضت ملی شدن صنعت نفت و شکست آن
۴۴	۲-۲-۱- کودتای ۲۸ مرداد و پیامدهای آن
۴۴	۱-۲-۲-۱- آغاز دوران اختناق و سرکوب
۴۶	۲-۲-۲-۱- برقراری روابط با انگلستان
۴۷	۳-۲-۲-۱- قرارداد کنسرسیون
۴۸	۴-۲-۲-۱- سلطه سیاسی امریکا در ایران
۵۰	۳-۲-۱- ریاست جمهوری کندی و اصلاحات اجتماعی در ایران
۵۱	۱-۳-۲-۱- امینی و اصلاحات ارضی
۵۲	۲-۳-۲-۱- غائله انجمنهای ایالتی و ولایتی و آغاز مبارزه علنی امام
۵۵	۳-۳-۲-۱- لوایح شش‌گانه یا انقلاب سفید
۵۷	۴-۲-۱- تهاجم به مدرسه فیضیه و سخنرانی امام
۶۱	بخش سوم: بازتاب قیام در چندین شهر ایران
۶۱	مقدمه
۶۲	۱-۳-۱- قم
۶۴	۲-۳-۱- تهران
۶۶	۳-۳-۱- کشتار مردم ورامین و پیشوا
۶۸	۴-۳-۱- مشهد
۷۱	۵-۳-۱- فارس
۷۳	۶-۳-۱- تبریز

فصل دوم: پیامدهای قیام پانزده خرداد

۷۷	مقدمه
۸۳	بخش اول: تشکیل یا سازماندهی گروهها
۸۳	۱-۱-۲- گروههای مذهبی
۸۶	۱-۱-۱-۲- جمعیت مؤتلفه اسلامی
۸۸	۱-۱-۱-۲- چگونگی آشنایی با امام(ره)

۸۹ ۲-۱-۱-۱-۲- تشکیلات مؤتلفه اسلامی
۸۹ ۳-۱-۱-۱-۲- سازمان مرکزی یا هیأت اجرایی
۹۰ ۴-۱-۱-۱-۲- دوران فعالیت
۹۲ ۲-۱-۱-۲- حزب ملل اسلامی
۹۳ ۱-۲-۱-۱-۲- مراحل تشکیل حزب
۹۳ ۲-۲-۱-۱-۲- اهداف حزب ملل اسلامی
۹۴ ۳-۲-۱-۱-۲- شیوه مبارزه
۹۴ ۴-۲-۱-۱-۲- پایگاه اجتماعی حزب
۹۶ ۲-۱-۲- گروههای ملی و ملی - مذهبی
۹۶ ۱-۲-۱-۲- نهضت آزادی
۹۷ ۱-۱-۲-۱-۲- مرامنامه و هدف نهضت
۹۸ ۲-۱-۲-۱-۲- انگیزه و ایدئولوژی
۹۹ ۳-۱-۲-۱-۲- روش مبارزه
۱۰۱ ۴-۱-۲-۱-۲- نهضت آزادی خارج از کشور
۱۰۲ ۲-۲-۱-۲- جبهه ملی
۱۰۵ نتیجه: تأثیر ملی‌گرایان بر نهضت
۱۰۷ ۳-۱-۲- گروههای چریکی و چپ و مشی مسلحانه
۱۰۸ ۱-۳-۱-۲- سازمان چریکهای فدائی خلق
۱۰۸ ۱-۱-۳-۱-۲- چگونگی تشکیل و بنیانگذاران
۱۱۰ ۲-۱-۳-۱-۲- ایدئولوژی و روش مبارزه
۱۱۲ ۳-۱-۳-۱-۲- پایگاه اجتماعی
۱۱۴ ۲-۳-۱-۲- سازمان مجاهدین خلق ایران
۱۱۵ ۱-۲-۳-۱-۲- ایدئولوژی، روش و هدف مبارزه
۱۱۷ ۲-۲-۳-۱-۲- تحولات سازمان و تأثیر آن بر روند مبارزه
۱۲۲ ۴-۱-۲- دکتر علی شریعتی و انقلاب اسلامی
۱۲۷ بخش دوم: تشدید سیاستهای سرکوب و اسلام زدایی
۱۲۸ ۱-۲-۲- تغییر قانون اساسی و تصویب قانون حمایت از خانواده
۱۳۰ ۲-۲-۲- جشنهای شاهنشاهی
۱۳۷ ۳-۲-۲- تشدید جو اختناق

۱۴۳	۴-۲-۲- تشکیل حزب رستاخیز
۱۵۰	۵-۲-۲- آخرین حربه سیاست اسلام زدایی
۱۵۶	بخش سوم: عوامل شتاب‌زای انقلاب
۱۵۹	۱-۳-۲- کارتر، حقوق بشر و «فضای باز سیاسی» در ایران
۱۶۷	۲-۳-۲- درگذشت ناگهانی فرزند امام (ره)
۱۷۵	۳-۳-۲- مقاله رشیدی مطلق و قیام نوزده دی در قم
۱۸۰	واکنش رهبری و مردم در مقابل حادثه نوزده دی
۱۸۶	خلاصه و نتیجه‌گیری
۱۹۴	فهرست منابع
۱۹۸	چکیده انگلیسی

مقدمه

در طول دهه ۱۳۳۰ ه.ش و اوایل دهه ۱۳۴۰ ه.ش، سرزمین ایران شاهد تحولات و حوادث مهمی بود که از جمله آنها نهضت ملی شدن نفت، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ه.ش، ظهور امریکا در صحنه سیاسی ایران، عضویت ایران در پیمان بغداد، امضای قرارداد دو جانبه نظامی ایران و امریکا، تصویب لایحه انجمنهای ایالتی و ولایتی، انقلاب شاه و ملت (انقلاب سفید)، فاجعه مدرسه فیضیه قم، سخنرانی شدید الحن امام خمینی (ره) در ظهر دهم محرم ۱۳۴۲ ه.ش / ۱۳۸۲ ه.ق، علیه رژیم شاه که منجر به دستگیری و زندانی شدن ایشان و متعاقب آن، قیام خونین پانزده خرداد ۱۳۴۲ ه.ش و سرکوبی این قیام از سوی رژیم محمدرضا پهلوی شد.

پس از چندی که از سرکوب قیام و زندانی شدن امام خمینی (ره) گذشت و آرامش نسبی در کشور بویژه در تهران و قم برقرار شد، رژیم شاه او را از زندان آزاد کرد. اما هنوز مدت کوتاهی از آزادی او نگذشته بود که بار دیگر در مقابل تصویب لایحه کاپیتولاسیون یا مصونیت قضایی مستشاران نظامی در مجالس ایران، اعتراض کرد که این بار رژیم ناچار شد او را از ایران به کشور ترکیه و سپس به عراق تبعید نماید. پس از این اقدام رژیم، مبارزات مردم ایران وارد مرحله جدیدی شده، روز به روز گسترش پیدا کرد. این مبارزات در سالهای ۷-۱۳۵۶ ه.ش تبدیل به یکی از انقلابهای مردمی تاریخ معاصر جهان گردیده، سرانجام موفق به سرنگونی رژیم شاهنشاهی ایران و برقراری حکومت اسلامی گردید. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، کتابها، مقالات و تحقیقات زیادی چه توسط محققان داخلی و چه توسط پژوهشگران داخلی در مورد این انقلاب صورت گرفته است و هرکس از دیدگاه خود یک یا چند دلیل را برای چرایی انقلاب اسلامی ذکر کرده است. بر اساس فرضیه این تحقیق، قیام پانزده خرداد ۱۳۴۲، نقش اساسی در شکل گیری روند و زمینه‌های انقلاب اسلامی داشته است. این تأثیر از دو جهت بوده است. اول اینکه پس از قیام پانزده خرداد و به دلیل سرخوردگی نیروهای انقلابی از گروههای مبارز

قبلی به سمت اسلام و رهبری امام خمینی گرایش پیدا کردند و دوم اینکه شیوه مبارزه نیز از حالت سیاسی و مبارزه پارلمانی تبدیل به مبارزه مردمی و توده‌ای و گاهی هم مسلحانه و خشن شد.

از طرف دیگر چون ایران در دهه ۱۳۴۰ و اوایل دهه پنجاه از جهت اقتصادی و اجتماعی توسعه پیدا کرد و این توسعه باعث تغییراتی در طبقات اجتماعی شد و گروه‌های جدیدی تشکیل شدند که دچار سرخوردگی در جامعه سنتی ایران شده و خواهان مشارکت در قدرت سیاسی بودند و رژیم هم به دلیل عدم توسعه سیاسی توان پاسخگویی به این درخواست را نداشت در نتیجه توسعه سیاسی خارج از نهادهای سیاسی به شکل گروه‌های اسلامی، ملی و چپ روز به روز گسترش پیدا کرد و با رژیم وارد مبارزه شدند. تشدید سیاست‌های اسلام‌زدایی و سرکوب، از جهت دیگر هم زمینه‌های انقلاب را فراهم کرد و در نهایت عوامل شتاب‌زا در سال ۱۳۵۶ باعث پیروزی انقلاب اسلامی شد.

کلیات تحقیق

طرح موضوع

تبیین و توضیح نهضتی که به رهبری امام خمینی (ره) از دهه ۱۳۴۰ ه‍.ش در ایران آغاز شد و منجر به سرنگونی رژیم ۲۵۰۰ ساله پادشاهی ایران و استقرار نظام جمهوری اسلامی بر پایه اصل ولایت فقیه گردید، همواره طی بیست سال اخیر یکی از مسائل مهم مورد توجه نظریه‌پردازان و پژوهشگران علوم اجتماعی و بویژه علوم سیاسی در مراکز علمی، تحقیقاتی، دانشگاهی و غیردانشگاهی بوده است. حوادث و وقایع سیاسی را نمی‌توان همیشه به صورت پدیده‌هایی ناگهانی و دفعی به حساب آورد. بلکه این گونه پدیده‌ها همواره در میان مجموعه‌ای به هم پیوسته از وقایع و رخدادهای سیاسی و تاریخی شکل می‌گیرند. بنابراین، درک دقیق و صحیح هر پدیده سیاسی و از جمله پدیده مهمی مانند انقلاب که یک تحول مهم و همه جانبه است مستلزم شناخت و آشنایی با مجموعه حوادث و جریان‌هایی است که به نحوی با آن در ارتباط هستند. ویژگی دیگر پدیده‌های سیاسی آن است که معمولاً بیشتر آنها ریشه در تاریخ هر جامعه‌ای که رخ می‌دهند، دارند. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که پدیده سیاسی به صورت یک فرایند است؛ یعنی از یک مقطع زمانی خاصی شروع شده، طی مراحل کوتاه یا طولانی، سرانجام به نقطه نهایی و نتیجه می‌رسد. در این حالت است که پدیده‌های سیاسی قابل رؤیت و مشاهده هستند. انقلاب اسلامی هم به عنوان یک پدیده سیاسی مهم، دارای همین ویژگی است؛ یعنی ریشه‌های آن از یک زمان مشخص شروع شده و به نقطه نهایی خود رسیده است. آنچه در این تحقیق به عنوان انقلاب اسلامی ایران که به رهبری امام خمینی (ره) در سال ۱۳۵۷ ه‍.ش به پیروزی رسید گفته می‌شود ریشه در حوادث دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ ه‍.ش و بویژه قیام خونین پانزده خرداد ۱۳۴۲ ه‍.ش دارد. در طول دهه ۱۳۳۰ ه‍.ش و اوایل دهه ۱۳۴۰ ه‍.ش سرزمین ایران شاهد تحولات و حوادث مهمی بود

که از جمله آنها نهضت ملی شدن نفت، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ هـ.ش، ظهور امریکا در صحنه سیاسی ایران، عضویت ایران در پیمان بغداد، امضای قرارداد دوجانبه نظامی ایران و امریکا، تصویب لایحه انجمنهای ایالتی و ولایتی، انقلاب شاه و ملت (انقلاب سفید)، فاجعه مدرسه فیضیه و متعاقب آن سخنرانی شدید امام (ره) علیه رژیم سیاسی ایران در واکنش نسبت به این حوادث و بویژه فاجعه مدرسه فیضیه در ظهر دهم محرم ۱۳۴۲ هـ.ش / ۱۲۸۲ هـ.ق بود. این حادثه منجر به دستگیری و زندانی شدن امام خمینی (ره) شد. مردم مسلمان ایران در بیشتر شهرهای بزرگ ایران و بویژه قم و تهران نسبت به این عمل رژیم شاه واکنش نشان داده و به خیابانها ریخته و تظاهرات بزرگی را برپا داشتند. این عمل مردم باعث خشم رژیم شده و مردم را در خیابانها به رگبار گلوله بست و صدها تن را به خاک و خون کشید و بدین ترتیب قیام خونینی در پانزده خرداد ۱۳۴۲ هـ.ش به وجود آمد. پس از چندی که از سرکوب خشن مردم و زندانی شدن امام خمینی (ره) گذشت و رژیم توانست به کمک حکومت نظامی آرامش نسبی در کشور برقرار کند، او را از زندان آزاد کرد. اما هنوز مدت کوتاهی از آزادی معظم له نگذشته بود که بار دیگر در مقابل تصویب لایحه کاپیتولاسیون یا مصونیت قضایی مستشاران نظامی امریکا در مجالس ایران به شدت موضع گیری کرده، اعتراض شدید خود را طی یک سخنرانی به مراتب شدیدتر از قبل ایراد فرمودند. این بار رژیم به دستور شخص شاه یک بار دیگر او را دستگیر کرده و به وسیله یک فروند هواپیمای نظامی به کشور ترکیه و پس از چندی از آنجا به عراق تبعید نمود.

پس از این اقدام رژیم شاه، نهضت اسلامی مردم ایران به رهبری امام خمینی (ره) و با ایثار و رشادت شاگردان، پیروان و مقلدان او وارد مرحله جدیدی شده، روز به روز گسترش پیدا کرد. این مبارزات در سالهای ۷-۱۳۵۶ هـ.ش تبدیل به یکی از انقلابهای مردمی تاریخ معاصر جهان گردید و سرانجام با رهبری قاطع و شجاعانه امام خمینی (ره) و پایداری و رشادت امت مسلمان ایران و با اهدای هزاران شهید و صدها هزار معلول و جانباز موفق به سرنگونی رژیم ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی ایران و برقراری جمهوری اسلامی بر اساس اصل ولایت فقیه شد. پیوستگی حوادث دو دهه و بویژه قیام خونین پانزده خرداد ۱۳۴۲ هـ.ش و استمرار آن تا پیروزی انقلاب اسلامی این مسأله را به ذهن متبادر می کند که احتمالاً بین این قیام و پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ هـ.ش رابطه خاصی وجود دارد. اما سؤال اساسی در اینجا این است که فرایند این تأثیر چگونه بوده است؟ و قیام پانزده خرداد چگونه زمینه ساز پیروزی انقلاب اسلامی شده است.